

Quickborn Epe

Een vergeten kasteel in Epe: de Quickborn

Inleiding

In het parkje, dat omsloten wordt door de Quickbornlaan, Wilhelm Tellstraat, Wheemeweg en Polweg, stond twee eeuwen geleden nog het kasteel de Quickborn. De bouwdatum is onbekend, maar het is wellicht in de vijftiende eeuw gebouwd. Oude prenten ontbreken, pas in de achttiende eeuw werd er een afbeelding van gemaakt. Toen was het al verbouwd tot een gerieflijke havezathe met een gracht omheen. Een eeuw later werd het gebouw afgebroken.

De naam betekent springbron of fontein. In de nabijheid van het huis zal dus een bron hebben gelegen. Mogelijk dat de Dorpsbeek zijn bestaan aan die bron te danken heeft gehad.

De Quickbornlaan in Epe, met links huize De Pol

Gelders leengoed en Overijsselse adel.

De geschiedenis van het goed is nauw verbonden met het Hof ter Emer. Dit hof, gelegen in Heerde of Epe, vormde samen met enkele andere goederen, één leengoed, waarvan de oudste beleningen zijn geregistreerd in de leenregisters van het toenmalige hertogdom Gelre.

Het leenstelsel dateert uit de vroege Middeleeuwen. Het hield in dat de bezittersrechten bij de Keizer van het Heilige Roomse Rijk lagen. Hij had een deel van zijn

gebied, het hertogdom Gelre, in leen gegeven aan de hertog van Gelre. Deze gaf delen van zijn gebied weer in achterleen aan leenmannen, meestal adellijken.

De oudste belening van de Quickborn werd ingeschreven in 1403. Toen werd Vrouwe Johanna van Voorst, Asperen en Keppel, beleend met 'Den Hoff ter Emer met sijnen toebehoor' waaronder 'den hoff to Quickborne' als erfgenaam van haar niet met name genoemde voorouders. De Quickborn was toen wellicht niets meer als een versterkte boerderij.

Johan van Voorst, heer van Keppel, was de volgende bezitter en na hem (1432) achtereenvolgens zijn zuster Cunigunda, vrouw van Frederik van Rechteren, en 1441 haar zoon Sweder van Rechteren, gehuwd met Lijsebeth van Homoet.

De Van Rechterens behoorden tot de Overijsselse adel. In de veertiende en vijftiende eeuw beheersten zij het Overijsselse platteland en traden regelmatig eigenmachtig op. Dit was een doorn in het oog van de steden Kampen en Zwolle en hun landsheer bisschop Jan van Arkel. Gezamenlijk maakten zij een eind aan de macht van de familie door onder andere het sterke kasteel Voorst, net buiten Zwolle, te belegeren en vervolgens te slopen. Hierna gedroeg de familie zich beter, stelde zich in dienst van de bisschop, en dienden hem bijvoorbeeld in functies zoals drost van Salland. In Epe hadden de Van Rechterens niet alleen de Quickborn, maar ook diverse tiendrechten en het collatierecht (benoemingsrecht) en beheer over de Sint-Catharina Vicarie te Epe.

Sweder van Rechteren overleed voor 1484, waarna zijn zoon Johan van Voorst werd beleend. Hij zou de Quickborn verkopen.

De Quickborn in Gelderse handen

De families Van Rechteren en Van Voorst bewoonden de Quickborn nooit, wat ook niet zo vreemd was want zij beschikten over voldoende kastelen in Overijssel. Pas in 1492 werd de eerste feitelijke bewoner genoemd, toen Evert van Dompsele in de leenregisters opduikt als bezitter. Bij de aankoop beloofde hij aan Johan van Voorst het goed Quickborn als een *open huis* te houden. Dat wil zeggen dat de familie Van Voorst met paarden, honden en vrienden - op eigen kost - er mocht vertoeven. Johan mocht tevens haver en hooi laten liggen in het voorste huis. De constructie is wat vreemd in onze ogen, maar voor die tijd niet ongewoon. Al school er wel een addertje onder het gras.

Evert als Geldersman was een onderdaan van de hertog van Gelre. Johan was op zijn beurt trouw schuldig aan de bisschop van Utrecht, die ook over Overijssel heerste. Evert moest dus in tijd van oorlog – de bisschop en de hertog lagen nogal eens in de clinch - Johan in zijn nieuwe bezitting binnen laten.

Uit de aankoopakte bleek dat Evert de Quickborn ging verbouwen tot versterking, want anders was het niet noodzakelijk te bepalen dat de verkopende partij er altijd in mocht. In een normaal huis was het toen onmogelijk iemand buiten te houden. Goede sloten had men alleen als men dat kon betalen!

De familie Van Dompseleer had zijn bakermat in Barneveld. Een aantal van de van hen werd als adellijk erkend, wat inhield dat zij op de vergaderingen tussen steden en adel (ook wel ridderschap) enerzijds en de hertog anderzijds aanwezig waren. Echter Evert was slechts van moederszijde een van Dompseleer. Zijn vader heette Egbert Wemmers op ter Horst, een rasechte Epenaar en waarschijnlijk zoon van de Eperse schout Jan Wemmers. Egbert was getrouwd met Gijsbertha van Dompseleer en omdat haar vader Johan, schout van Barneveld, hoger op de maatschappelijke ladder stond, werd de naam van moeder gebruikt. Dit zou nog een staatje krijgen.

Evert had niet lang plezier van zijn aankoop want nog in 1492 moest hij als aanhanger van de Bourgondische partij de wijk nemen. Pas in 1502 keerde hij, na in genade van hertog Karel van Gelre te zijn aangenomen, weer terug op de Quickborn.

Van zijn twee zonen werd de oudste, Egbert, geestelijke. Na zijn overlijden werd hij bijgezet in de eigen grafkelder op het koor van de Eper kerk. Daarom erfde broer Johan de Quickborn.

De nieuwbakken bezitter verbleef maar een deel van zijn leven op de Quickborn. Net als zijn Harderwijkse vrouw, Gesa Voeth, verbleef hij liever in de Zuiderzeestad. Pas op latere leeftijd verhuisde het echtpaar naar Epe. Lang woonden zij niet op de Quickborn, want beiden waren in 1572 al overleden. Van hun vier kinderen erfde zoon Gerrit het grootste deel van het kasteel.

Jonker Gerrit

Gerrit van Dompseleer, geboren in 1542, had ambities. De eerste stap voor een goede carrière zette hij aan het hof van de bisschop van Utrecht, waar hij als jongman page was. Na het grootste deel van de Quickborn te hebben geërfd noemde hij zich al snel jonker Gerrit van Dompseleer tot den Quickborn. Hiermee trachtte hij, evenals andere edelen en leden van de ridderschap, zich te onderscheiden boven de massa. Een belangrijke stap was een goed huwelijk. In Gerrits geval zou het niet bij een echtverbintenis blijven.

Zijn eerste vrouw was de Twentse Sibilla Strube, die jong overleed. Een tweede huwelijk volgde al snel, toen hij in september 1569 trouwde met Geertruid van Till, de dochter van de Zwolse burgermeester Hendrik van Till, die ook raadslid was van de landsheer van Overijssel, koning Philips II (Overijssel was toen geen bisschoppelijk bezit meer). Met deze stap zal Gerrit in zijn nopjes zijn geweest, want Van Till was een belangrijk man. Echter Gertruid overleed al in 1581.

Twee jaar later was duidelijk waar Gerrit's ambitie lag, want hij keerde net als vele anderen zich tegen de landsheer en sloot zich aan bij de Staatse (Oranje) partij. In 1583 huwde hij zijn derde vrouw, de Arnhemse Geertruida van Ommeren, wederom een burgemeestersdochter. De familie Geertruida was niet alleen Staats, maar ook protestant. Hun partijkeus hielp hen aan burgemeestersposten in diverse Veluwe steden.

Gerrit overleefde ook zijn derde vrouw om tot slot in 1609 het huwelijk te treden met Johanna van de Kemnade, weduwe van Otto van Vilsteren.

Al zijn verbindingen met invloedrijke families legden hem geen windeieren. Toen hij in 1577 samen met zijn oudere broer Arnold toegelaten wenste te worden tot de Ridderschap van Veluwe lukte dat niet direct. Dat kwam omdat zij hun adeldom niet konden aantonen, want de twee heren stamden niet in 'rechte stam' af van de adellijke tak van de Van Dompseleer? Door te veinzen dat hun papieren waren verdwenen trachtten zij de zaak te omzeilen. Ook moesten zij aantonen dat de Quickborn een oude havezathe was, dus een goed riddergoed met slotgracht, brug en poort. Dankzij Gerrits goede verbindingen lukte het toegelaten te worden, zij het dat het niet van harte ging. Pas na inmenging van het Hof van Gelre, het hoogste Gelderse rechtcollege, werd Gerrit op 21-8-1588 ingeschreven in het ridderboek.

De vreugde was van korte duur. Toen de regels voor inschrijving werden verscherpt werd hij in 1592 na een Landschapsreces, een soort kennisgeving, overgeslagen en niet meer aangeschreven voor de vergaderingen van de Ridderschap van Veluwe.

Gerrit stijging op de maatschappelijke ladder was mislukt.

*In 1732 werd door Cornelis Pronk een tekening gemaakt van de Quickborn. Hij noemde het huis 'Domselaar of hujs te Eep'.
(Bron foto: G.S. Van Lohuizen (e.a.) Epe en Oene 800 jaar)*

Ruzie om de erfenis

Voor Gerrit bleef na zijn daling op de maatschappelijke ladder niet veel over. Troost zocht hij nu in het geloof, hij werd een van de eerste ouderlingen van de eerste protestantse kerk van Epe. Echt pijnlijk werd het in 1609 toen hij besloot voor de vierde maal te trouwen en hij het aan de stok kreeg met zijn drie kinderen uit het tweede huwelijk. Dezen, juffrouw Johanna, gehuwd met de Sallandse Caspar Berntsz ter Coule, en juffrouw Sibilla, gehuwd met de Heerdenaar Gerrit Thijssen, en Hendrik van Dompsele eisten een deel van de erfenis op. Toen vader niet snel genoeg reageerde deinsde het drietal er niet voor terug een aanklacht bij het Veluwse gericht in te dienen. Waar, zo was hun vraag, is moeders inbreng van 1150 Caroliguldens gebleven? Gerrits verweer was ronduit zwak. Al kort na het overlijden van echtgenoot Van Till zou hij met haar vader de boedel hebben verdeeld. Een grote leugen zo betoogden zijn kinderen, want grootvader Van Till was in dat jaar ziek van zinnen! (geestelijk gestoord). Toch zal de zaak in de minne zijn geschikt, want het richtboek meldde verder niets meer over de zaak.

Na Gerrit's overlijden in 1633, hij werd 89 jaar, erfde zijn zoon Hendrik de halve Quickborn. In het verpondingkohier (optekening van grondbelasting) van 1648 staat dat het erf van de Quickborn drie spint gezaais groot was en er 6 schepel weiland bij hoorde. Ook stonden er enige bomen op het erf.

Het goed is dan verpacht aan Hendrik Gijsberts voor 30 gulden per jaar.

Hendrik van Dompsele had duidelijk minder ambities. Hij vertrok al vroeg naar Amsterdam, waar hij koopman werd in de Warmoesstraat. Hij trouwde in 1629 met Clara van Varlaer, weduwe van zijn neef Evert van Dompsele. Hij overleed zonder nakomelingen, zodat zijn zuster Sibilla zijn helft van de Quickborn erfde. Zij en haar man Gerrit Thijssen verkochten deze helft in 1662 aan hun neef Tobias van Dompsele.

Toneelcriticus.

Tobias was een kleinzoon van Arnolt, broer van Gerrit, die het goed Zuiddijk in Heerde en de andere helft van de Quickborn bezat. Arnolt's zoon Evert erfde het aandeel Quickborn, maar woonde als koopman in Amsterdam. Daar werd in 1611 zoon Tobias geboren, die niet in de voetstappen van zijn vader zou stappen. Hij was een groot liefhebber van het toneel en bracht het tot toneelcriticus. Geen wonder dat hij dan ook regent (toezichhouder) werd van de schouwburg en alsof dat niet genoeg was schreef hij de geschiedenis van Amsterdam. Hij was een beroemdheid in zijn tijd.

Een broer van Tobias, verwarrend ook Evert, was de eerste man van de al genoemde Clara van Vaerlaer en lakenkoopman. In 1624 erfde hij de halve Quickborn van zijn vader, zodat na de aankoop van Tobias van de andere helft de gehele Quickborn in handen van de beide broers kwam.

Everts jongste zoon Gerrit Arnold, geboren 1652, erfde op zijn beurt de halve Quickborn van zijn vader en de andere helft van zijn kinderloos gebleven oom Tobias. Al deze Van Dompsele's waren echte stadse mensen en hebben wellicht nooit het verre Epe hebben bezocht. De Quickborn was in die tijd verpacht aan het echtpaar Henrick Gijsberts en Roosjen Theunis. Zij lieten tussen 1640 – 1647 een handvol kinderen dopen, waarbij de dominee aantekende 'op de Quickborn'.

Met Gerrit Arnolt verplaatst het verhaal zich weer naar Epe: in 1688 liet hij de Quickborn afbreken en een geheel nieuw huis bouwen. Het kasteel werd nu een herenhuis, echter de gracht bleef. Met deze

nieuwbouw had hij een doel, want evenals zijn overgrootvader Arnolt en oudoom Gerrit probeerde hij opgenomen te worden in de Veluwse Ridderschap.

Hij schreef een 'deductie' (betoog), voorzien van een stamboom, waarin de ridderschap moest worden overtuigd van zijn afstamming. Ook claimde hij dat de Quickborn nu een havezathe was, kortom een woning die voldeed aan de kwalificatie van een adellijk huis. Helaas, ook hij werd afgewezen. De archieven van de ridderschap waren in goede orde, want het gezelschap wist dat hij in vrouwelijke lijn van de Van Dompseleer's afstamde!

Roofoverval

Het zat Gerrit Arnolt niet mee. Hij was in Epe komen wonen na een druk leven in Harderwijk, Arnhem, weer Harderwijk - waar hij schepen (wethouder) was - om vervolgens het beroep van koopman in Amsterdam uit te oefenen en nu in een respectabele ouderdom te zijn gekomen dacht hij een gemoedelijke levensavond in Epe door te brengen met zijn Amsterdamse vrouw Johanna Anna de Bordes. Helaas, want juist wat je in de stad kunt verwachten overkwam hem in het Veluwse dorp.

In de nacht van 12 op 13 november 1722 werd hij namelijk onaangenaam verrast door een stel inbrekers. Die wisten om 1 uur 's nachts de poort uit zijn hengsels te halen en vervolgens langs de muur bij de keukendeur te komen en deze open te breken. Zij gijzelden vervolgens de meid en even later de wakker geworden Van Dompseleer. De twee gegijzelden moeten doodsangst hebben uitgestaan. Niemand kon hen te hulp schieten. En zijn vrouw dan? Blijkbaar was zij op dat moment afwezig, of sliep zij door al het geharrewar heen?

De inbrekers gingen ervan door met onder andere het nodige zilverwerk, zo meldde het verslag van de Momber (officier van justitie). Dit was teveel voor de arme Gerrit Arnolt. Hij ontvluchtte na deze gebeurtenis ontzet de Quickborn en keerde terug naar Amsterdam. De reis ging via Harderwijk waar hij zijn verdriet uitte bij stadssecretaris Johan Schrassert, die het voorval op zijn beurt uitvoerig beschreef in een brief aan de Amsterdamse advocaat Van Son.

Gerrit Arnolt keerde niet terug en nam drastische maatregelen; hij besloot over te gaan tot verkoop.

Gegoede patriciërs

Kort voor de verkoop werd het goed als volgt omschreven:

'Een hofstede met den erve, geheiten den Quickborn, so dat gelegen is op de Veluwen, in den kerspel van Epe, bij de wedeme (pastorie), mit holt, mit water, mit weide (door Aernt van Domseler tot hoven gemaect) ende voort mit hegge, mit einde ende mit alle sijne echte en rechte en toebehoor, niets daarvan uitgesondert, tiendvrij, grof en smal, als een besonder leen en afgesplit van den hof ter Emer'

De Quickborn werd samen met het goed Zuiddijk te Oene, aan de echtparen Jacob Winter van de Graaff en Reiniera Geertruid Persoon en haar broer Mr. Anthony Johannes Persoon en Henrica Jordens verkocht. Dezen bezaten meer land en boerderijen op de Oost-Veluwe als belegging. Winter van de Graaff was een vermogend man uit Harderwijk, zwager Persoon was dat dito in Deventer. Hun schoonouders, Ds. Adam Persoon en Christina Margaretha Nuck, hadden hen al aardig wat bezit nagelaten, waaronder de Westerhof in Vemde.

Drie jaar later werd het echtpaar Persoon alleenbezitter van de Quickborn. Anthony was toen raadslid en rentmeester van Deventer. Deze stad zou hem ook enkele malen benoemen tot gecommiteerde naar de Landdag van Overijssel. Na zijn overlijden in 1764 kwam de Quickborn in handen van zijn zoon Mr. Adam Persoon, die net als zijn vader allerlei functies vervulde in het stadsbestuur van Deventer, maar ook schepen was van de hoge heerlijkheid Het Loo en schout van Colmschate. Lang bleef hij niet in bezit van zijn Epenese bezit. Hij verkocht het in 1771.

De definitieve promotie tot havezathe

Door de aankoop door jonker Willem Herman van Broeckhuijsen, een Veluwse edelman, braken andere tijden aan. De nieuwbakken eigenaar deed er alles aan om toegelaten te worden tot het lokale ambtsjonkerscollege. Op dat moment waren er maar twee leden: de jonkers Van Isendoorn à Blois tot de Cannenburg en Van Haersolthe tot Yrst. De eerst genoemde overleed in 1772 en de laatste woonde of in Hattem of in Arnhem.

In het ambtsjonkercollege zaten de lokale bestuurders die als een soort burgemeester en wethouders – maar zonder controle van een gemeenteraad! – het schoutambt Epe bestuurden. Zij controleerden

tevens alle financiën. Kortom zij domineerden de toenmalige samenleving. Om in een dergelijk college benoemd te worden moest men van adel zijn en voldoen aan de eis van bezit van voldoende onroerend goed. De adel kon dit als bezitter van bijvoorbeeld een kasteel of havezathe aantonen. Van Haersolthe had een leengoed, Zuiddijk in Oene, en het nodige landbezit, terwijl de Cannenburgh borg stond voor de belangrijke familie Van Isendoorn à Blois in het schoutambt Epe.

Door de aankoop van Van Broeckhuijsen woonde er op de Quickborn, die als huis voldeed aan de kwalificatie adellijk bezit, eindelijk iemand die over voldoende edel bloed beschikte. Op 6-5-1773 was het zover. Van Broeckhuijsen werd toegelaten in het ambtsjonkercollege van Epe en kort daarna volgde zijn inschrijving in de Ridderschap van Veluwe. De Quickborn promoveerde tot adellijke havezathe.

Toen in 1777 collega ambtsjonker Van Haersolthe van Yrst een beschrijving maakte van Epe schreef hij het volgende over de Quickborn: 'Een oud adellijk goed twee uren gaans van het Loo en drie uren van Deventer, Elburg en Zwoll, bestaande als namelijk in een schone en welbeplante en op zijn Hollands aangelegde Hofstede omtrent twee honderd passen van de kerk tot Epe mit een hegt en sterk heerenhuijs rondom in zijn grachten stalling en Koethuijs nevens een Tuinmanswoning alsmede een groot bos voor het huys verdeeld in alles en verder opgaande bomen, ook hoge scheringe van banken benevens schone tuynen in vakken verdeeld, ook singels, vijvers en watervallen, etc. Zijnde in zijn omtrek binnen zijn wallen ruim zes morgen groot van ouds genaamd den Quickborn, leenhorig aan het Fürstendom Gelre en graafschap Zutphen ten Zutphensen rechten, voorts daartoe gehorende twee gestoelten, een gemetselde kelder in een grafstede in de kerk tot Epe. De oudheid van de hofstede kan gevonden worden in het 'Onroerende Nederland, door des wapenen des Konings van Frankrijk', geschreven zo men meent door Brouwer gedrukt tot Amsterdam bij de boekverkoper Doorink in 1678, twee delen in quarto aldaar te vinden op de kaart der zeventien Nederlandse Provincies, 1e deel pag. 340, 2e deel pag. 341, alsmede in de Tegenwoordige Staat der Nederlanden, 3e deel, pag. 428 en 503. Doet jaarlijks in de oirdinaire verponding fl. 6-12-10, tins fl. 2-0-4, bezwaard met zes haardsteden'. De status als havezathe was ronduit verdiend.

Echter al snel begon de Quickborn aan zijn zwanenzang. De bezitter was niet tevreden met alleen zijn Epense bezit en kocht ook huize de Beele bij Voorst, waarna hij zich Van Broeckhuijsen tot Quickborn en de Beele noemde. De stijging op de maatschappelijke ladder ging voort, want hij werd kort daarna burgermeester van Harderwijk, ontvanger der convooien en licenten (douane-inning) aldaar en tot slot gedeputeerde van de Gelderse Staten. Door al zijn functies verbleef hij, met zijn vrouw Eleonora Sophia Carolina van Hövell en zijn acht kinderen in Harderwijk of Arnhem. Hij overleed in 1788.

De zwanenzang

In 1790 werd het echtpaar Aart Overbosch en Teuntje van Barneveld eigenaar van de Quickborn. Overbosch was een rijke boer, die profiteerde van de veranderingen in de samenleving bij de stichting van het Bataafse republiek in 1795. Hij werd lid van de toenmalige gemeenteraad en later wethouder.

Na zestien jaar al verkocht Overbosch de Quickborn aan de heer Frederik Hendrik Juck, apotheker te Epe, en diens vrouw Elisabeth Mulder. Al in 1811 werd 'Huize de Kwickborn' weer van de hand gedaan aan dhr. Nicolaas van Berken Bijsterbosch, wonende te Kampen. Voor 5250 Francks of 2500 Hollandse gulden verwierf deze het 'Goed en Havezathe de Kwickborn, herenhuis ofwel spijker, nummer A 60 en V 62, voorts een bouwhuis en tuinmanswoning (De Pol), A 61 en V 63, met desselfs Bassecour en Hof, den Kersenhof genaamd en den Groten Hof alsmede opgaande bomen, allies (allee'n) en plantzoen, gelegen bij de Wheem (pastorie) en Wheemecamp met desselfs sloten omgeven'.

Blijkbaar kocht Van Berken Bijsterbosch het goed met de bedoeling het huis de Quickborn af te breken. Dat moet snel zijn gebeurd, want op 30 augustus 1813 werd Jannes Jans van Zuuk, dienstknecht en wonende te Epe, eigenaar van de oppergrond van de Quickborn, zijnde zaailand met bomen, groot 1 hectare, 70 are en 32 centiare, voorts de twee huizen daarop staande waarvan het een genummerd was N 63 en het land N 865, gelegen te Epe op het dorp, voor 1000 Hollandse guldens. Het huis zal dus tussen november 1811 en augustus 1813 zijn afgebroken.

Na Van Zuuk 's overlijden in 1856 bleek dat hij nog de twee genoemde huizen op het terrein van de voormalige Quickborn bezat. Het geheel werd toen De Pol genoemd. Later kwam het voormalige terrein in bezit van de adellijke familie Van der Feltz, waarvan enkele leden burgermeesters van Epe

en Voorst waren. Een deel van het terrein werd afgestoten naar de Maatschappij tot Exploitatie van bouwterreinen tot Epe, waarna villabouw volgde.

Van de Quickborn rest niets meer. Onderzoek wees uit dat het gebouw achter de villa's aan de huidige Quickbornlaan moet hebben gelegen, in het park. De naam van de tuinmanswoning, de Pol, leeft nog voort in een gelijknamig herenhuis aan de Quickbornlaan. Twee eeuwen geleden viel het doek van Epens enige kasteel en havezathe voorgoed.

Evert de Jonge